

THE TANDİREVİ (KITCHEN) AND ARCHITECTURE IN TRADITIONAL ERZURUM HOUSES

Traditional Erzurum houses are the best samples reflecting the plan of houses having an interior court and a tandirevi and including the one-stored type, two-stored type and multi-sectional type of Anatolian Turkish houses architecture. The most important part of the Erzurum houses is tandirevi (kitchen) with tandırbaşı a small oven, seki (a kind of divan on which the inhabitants sleep and sit), kurun (the store watertank), kiler-anbar (the store room for food), terekler (the system of shelves). It has a covering called kirlangıç örtü which has a dome with a lantern. Tandirevi which is a place serving several purposes like cooking, eating, sitting, resting, accepting guests, and sleeping and is used by the members of the family, especially women, with the function of a haremlik. In the design of the place, climate, economic and regional conditions besides traditional and religious beliefs are remarkably effective. The association of tandirevi with Central Asia- Anatolia and the intensification of this association with tandırbaşı, tandir and kirlangıç örtü makes the effect of the elements clear.

Anabtar Kelimeler: Geleneksel Erzurum Evleri, Tandirevi, Tandırbaşı

Key Words: Traditional Erzurum Houses, Tandirevi (Kitchen), Head of Tandir.

GİRİŞ

Doğu Anadolu Bölgesinin önemli kentlerinden biri olan Erzurum, tarih boyunca bir kültür ve ticaret merkezi olmuştur. Kentin kültürel zenginliği içerisinde coğrafi konumu, iklim ve malzemenin de etkisiyle şekillenen evleri dikkat çekicidir. Tek katlı, iki katlı ve çok bölümlü planlanan evlerde belirleyici unsur iç avlu ve tandirevinin bulunmasıdır. Bu çalışma kapsamında geleneksel Erzurum evlerinde tandirevi, günümüzde sağlam, kısmen ayakta olan veya günümüze ulaşmayan fakat kaynaklardan tespit edilen 55 ev incelenerek değerlendirilmiştir. Eski evlerin zaman içerisinde el değiştirmesi, bölünmesi, sokak ve ev numaralarının değişmesi bazı karışıklıklara neden olmuş buda tespit aşamasını güçleştirmiştir. Makalenin hazırlanma sürecinde inceleme şansı bulduğumuz Reşit Keki Evi, Ahıskallıların Evi, Faik Albayrak Evi, Modoğlu Evi, Baydar Evi, Mehmet Damgacı Evi, Çöğenderli Evi, Hancıgazlı Hafız Efendi Evi, Mehdi Efendi Mah. Sıvırcık Sok. No:1, Aşağı Hasani Basri Mah. No:11 ve Aşağı Mumcu Mah. No:9 da ki evlerin yalnızca fotoğrafları ile isimleri kalmıştır.

2. ERZURUM EVLERİNDE TANDİREVİ (MUTFAK)

Evler, yaşadığımız her türlü ihtiyacımızı karşıladığımız mekanlar... Geçmişte Anadolu Türk ev tipini, değişik coğrafi bölgelerde, iklim, malzeme, dini ve ekonomik yapı ile geleneklerin şekillendirdiği özellikler belirlemiştir. Genellikle avlu ve sofa ilişkisine dayanan farklı plan tipleri Doğu Anadolu Bölgesindeki evlerde sofasız, iç avlulu-tandirevli olarak isimlendirilen ve kendi içerisinde alt tiplere ayrılan düzenlemeleri ile dikkat çekmektedir.¹ (Şekil 1)

Erzurum evleri (Şekil 2) Türk ev planlarının genel özelliklerini ve iç düzenlemesini yansımasına rağmen soğuk ikliminde etkisiyle sofranın yerini zemin katta avlu ve tandirevi almıştır. Zemin katta avlu ve tandirevinin şekillendirdiği ev planlarına ayrıca oda, ahır-merek mekanları eklenmiştir.² Zemin katın en geniş mekanı olarak tasarlanan tandirevi, arsanın durumuna ve sokak cephesine göre arkada, ortada veya ön cephede yer alabilir. Tandirevinin plan şeması kare veya kareye yakın dikdörtgendir. Genellikle 8x9m. boyutlarında olan tandirevlerinin 5x6m. boyutlarında olan

* Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi Fen –Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Erzurum,

** Arş. Gör. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Erzurum,

1 Haşim Karpuz, Türk İslam Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri, Ankara, 1993, s.62

2 Bahattin Ögel, "Erzurum Evleri" Ülkü Dergisi, C.1, S.12, 1947, s. 32-33; Harbi Hotan, "Erzurum'da Sivil Mimarî ve Özellikleri" Arkitekt, C.15, 1946, s.62-64; Harbi Hotan, "Erzurum Evleri", Arkitekt, C.16, 1947, s.27-30; Haşim Karpuz, Erzurum Evleri, Ankara, 1989, s.13-14; Lütfü Sezen, Erzurum Şehir Folkloru, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yayınlanmamış) Doktora Tezi, Erzurum, 1993, s.233-234; Umur Kucaracı, Günümüz Erzurum Evinde Geleneksel Unsurların Kullanımına Yönelik Bir Sentez Çalışması, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2001, s.36-37

küçük örnekleri de mevcuttur. Geleneksel Erzurum evlerinin karakteristik bir özelliği olarak belirlenen tandirevine bölgede ev, aşhane, mutfak, kırsal alanda ise bu isimlerle birlikte evyüzü de denilmektedir. Tandirevi, tandırbaşı, küçük ocak, seki, kurun, kiler-ambar, terekler, tandirevi odaları ve üst örtüsü kurlangıç kubbe ile anıtsal bir mimari gösterir (Şekil 3).

Aile fertlerinin ve özellikle ev hanımlarının daha çok zaman geçirdiği dinlenmek, yemek pişirmek, yemek, yatmak, oturmak, misafir ağırlamak gibi çok amaçlı kullanılan tandirevi böylece haremlik işlevini de kazanmaktadır.³ Erzurum'da sert ve uzun geçen kış ayları tandirevinin çok fonksiyonlu bir mekan olarak tasarlanmasında en önemli etkenlerdir. Kalabalık ailelerin bir arada yaşadığı Erzurum evlerinde tandirevi tüm ailenin soğuk havalarda toplandığı bir yerde ısınma probleminin de çözümlendiği bir mekandır. Tandırbaşında yere gömülen tandır, hem her türlü pişirmenin yapıldığı hem de ısınma amaçlı kullanılan ocaklardır.⁴

Tandırın, bölgede geçmişte kent ve günümüzde kırsal mimaride yaygın olması, bölgesel faktörler, iklim özellikleri, ekonomik koşullar ve gelenekler ile doğrudan ilgilidir.⁵ Zengin bir yemek kültürü olan Erzurum'da geçmişte tandırda ekme yapmak, bakır ve güveç kaplarda yemek pişirmek, ev hanımları arasında son derece önemsenen bir işti.

Tandırın pişirme ve ısınma amacının yanı sıra günlük sıcak su temininde özellikle çamaşır yıkamak ve banyo sularını ısıtmak amacıyla kullanımı söz konusuydu. Tandirevinde çok amaçlı kullanılan tandırın dışında hemen yapılması gereken günlük işlerde tandırbaşının yanında yer alan küçük ocak kullanılırdı.

Erzurum evlerinde tandirevinin fonksiyonel bir özelliği de ailelerin yazları serin, kışları sıcak olan bu mekanda, kışın kullanılmak üzere hazır tutulan un, yağ, peynir, bal, patates, soğan, lahan, şalgam, kavurma, sucuk, turşu gibi yiyeceklerin depolandığı kiler-ambar bölümüdür. Kiler-ambarda saklanan yiyecekler Erzurumlu bir aile için iklim, geleneksel tutum ve ekonomik koşullara bağlı olarak bir güven ortamının oluşmasını sağlıyordu.

Tandirevinin çok fonksiyonlu bir mekan olarak biçimlenmesinde oturlan, yatılan ve hatta misafir ağırlanan sekiler önemli bir yer tutmaktadır. Üzerine halı ve kilim serilen sekilerin bazılarında yüklük ve kahve

pişirmek için ocak vardır. Sekiler tandirevinde bir bakıma evin oturma odası gibi kullanılan bölümüdür.

3. TANDİREVİNİN KAYNAĞI

Erzurum evlerinin planını yönlendiren iç avlulu tandirevi, biçimsel ve fonksiyonel özellikleri ile konut mimarisinin erken aşamalarından geçen yüzyıla uzanan bir süreklilik göstermektedir. Bu süreklilik içerisinde mekanın tasarımını iklim ve malzemeye bağlı olarak üst örtü şekli ve fonksiyonel özellikler belirlemektedir.

Erzurum'da sert ve uzun geçen kış tandirevinin yere gömülü korunaklı bir mekan olarak şekillenmesinde, örtü şekli kurlangıç kubbe (tüteklikli örtü) ise bu büyük mekanın örtülmesinde bir çözüm yolu olarak geliştirilmiştir. İç ve Orta Asya'da yazın geçirildiği yaylak ve kışın geçirildiği kışlak yarı göçebe bir kültürün aynı zamanda yerleşik düzenini göstermesi açısından dikkat çekicidir.⁶ Proto-Türk ve Türk topluluklarında yurt tipi çadırın yanında yerleşik bir hayatın varlığına işaret eden farklı ev tipleri de tespit edilmiştir. Özellikle yazlık kaynak ve yapılan arkeolojik kazılar neolitik çağdan itibaren İç ve Orta Asya'da iklim ve yaşam şartlarının zorlamasıyla yere gömülü üzeri ahşap örtülü ev tipinin varlığını ortaya koymaktadır.⁷

Kırgızistan'da 1964 yılında yapılan kazılarda bir kısmı toprak altında kalan üstü ahşap örtülü evler tespit edilmiştir.⁸ M.Ö. III. yüzyıla ait olduğu sanılan bu evlerin Usun Dönemine ait olduğu kabul edilmektedir. Hun Döneminde ordu-kent tarzında şehirlerin varlığı bilinmekle birlikte son zamanlarda yapılan kazılarla Hun yerleşme yerleri ve evleri hakkında kaynakların dışında bilgilere ulaşılmıştır. Selenga Vadisindeki Ulan-Ude'den 16 km. uzaklıkta bulunan İvolga yerleşmesinde ellibir ev ortaya çıkarılmış, evlerin çoğunun yere gömülü olduğu tespit edilmiştir.⁹

Daha çok soğuk iklim bölgelerine özgü neolitik döneme uzanan geçmişi ile yerevi (çukur ev) ve üzerindeki ahşap örtünün Asya'nın çeşitli bölgelerinde Çin, Güney Sibiriya, Transkafkasya ve kuzey Karadeniz'de tarihsel gelişim aşamaları izlenebilmektedir.¹⁰

3 Karpuz, 1993, s.46; Haşim Karpuz, "Eski Erzurum Evlerinde Tandirevi", Kız Dergisi, S. 6, Erzurum, 1986, s.49-53; Hamza Gündoğdu, "Genel Özellikleriyle Erzurum Evleri", Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 3,3, Erzurum, 1997, s.30-31; Rahmi Hüseyin Ünal, "Erzurum Mimari- Evler" Mad. TDV İslam Ansiklopedisi, C.11, İstanbul, 1994, s.329-330

4 Zerno Köşklü, "Eski Erzurum Mutfağında Tandır: Yapılışı, Kullanımı Ve Doğu Anadolu'daki Yeri

Üzenne" Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.5, S.2, Eskişehir, 2005a, s.155-177

5 Sebahat Uzun, "Erzurum Yöresinde Tandır Yapımı Ve Yöre Meskenlerindeki Tandirevi'nin Coğrafi Yönden İncelenmesi", Akademik Açı 1, Samsun, 1996, s.113-125

6 Salim Koca, "Eski Türklerde Sosyal Ve Ekonomik Hayat" Türkler, C.3, Ankara, 2002, s.19-21; M. Alemdar Yalçın, "Eski Dönemlerden Anadolu'ya Türk Sosyal Dayanışma Kurumları" Türkler, C.3, Ankara, 2002, s.108-110; Nejat Dıvarbekirli "Eski Türklerde Kültür Ve Sanat" Türkler, C.3, Ankara, 2002, s.832-833; Tuncer Baykara, "Türklüğün En Eski Zamanları" Türkler, C.1, Ankara, 2002, s.303; Yaşar Çoruhlu, Erken Devir Türk Sanatının ABC'si, İstanbul, 1998, s.63-64

7 Yaşar Çoruhlu, "İtun Sanatı" Türkler, C. 4, Ankara, 2002, s.65-66; Günkut Akın, "Tüteklikli Örtü Geleneği Anadolu Cami Ve Tarikat Yapılarında Tüteklikli Örtü" Vakıflar Dergisi, S. XXII, Ankara, 1991, s.325-326; Günkut Akın, "Doğu Ve Güneydoğu Anadolu'nun Geleneksel Mimarlığında İki Tarihsel Ev Tipi Birlikte Kubbeli Ve Tüteklikli Evler" Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut Ve Yerleşme, Habitat II, İstanbul, 1996, s.252-253

8 Mustafa Cezar, Anadolu Öncesi Türklerde Şehir Ve Mimarlık, İstanbul, 1997, s.22

9 Çoruhlu, 2002, s.65

10 Bu konu hakkında geniş bilgi ve değerlendirmeye için bkz. Akın, 1991, s.323-354; Akın, 1996, s.218-256

Anadolu'da MÖ. 401-400'de Muş Ovasında tüteklikli evlerin bulunduğu bir yerleşmeden kaynaklarda bahsedilmesi Anadolu-Orta Asya bağlantısı açısından dikkat çekicidir.¹¹ Anadolu'ya yerleşen Türklerin yerevi, yurt tipi çadır veya çadır şeklini andıran evleri, Orta Asya iklim koşulları ve yaşam mekanına ilişkin alışkanlıkları, Anadolu konut ve yapım teknikleri ile bütünleşen bir oluşumla Erzurum evlerinde tandirevi mekanına uzanan bir süreçten geçmiş olmalıdır.

Erzurum evlerinde ailenin bir araya toplandığı tandirevi, Orta Asya'da aynı iklim koşulları ve yaşam tarzının geliştirdiği yerevi geleneği ile örtüşen özellikler göstermektedir. Tandirevi mekanının yere gömülme olgusu ve üzerindeki kurlangıç kubbe ısı kaybının önlenmesinde etkili bir yoldur.¹² Tandirevinin klasik örtü şekli kurlangıç kubbenin konut mimarisinin dışında dini ve diğer yapı tiplerinde Orta Asya, Anadolu, Hint, Çin, Doğu ve Orta Afrika başta olmak üzere geniş bir coğrafyada uygulandığı anlaşılmaktadır.¹³ Değişik coğrafya ve kültürlerde rastlanılan kurlangıç kubbe ve yurt tipi çadırın biçimsel özellikleri mekanlarda sembolik bir anlatıya da dönüşmüştür. Orta Asya şamanist kültürlerde yurt, gök- yeryüzü ve yeraltından oluşan evrenin bir yansıması olarak kabul edilir. Onlara göre güneşin doğuşu ve batışı, bütünde gökkubbe ve merkezinde yurt vardır. Böylece çadırın ortasındaki açıklık gökyüzüne açılan bir göz, kapalı kubbe ise sınırsız gökyüzünü temsil etmektedir.¹⁴ Yurdun merkezi ve en kutsal yeri ortasında yanan ateş yeridir.

Kurlangıç kubbe ile örtülü tandirevinin dışı kapallığı ve tek ışık kaynağı olarak örtünün ortasında bulunan açıklık ve bu mekan içerisinde yanan ateş, yurt tipi çadır gibi güçlü birlikteliklerin kurulabildiği, tehlikelere karşı korunaklı mekansal bir tasarıma dönüşmektedir.

4. TANDİREVİNİ OLUŞTURAN UNSURLAR

4.1 Tandirbaşı: Tandirevinin en önemli bölümünü oluşturan tandirbaşı genellikle giriş kapısının karşısında köşede yer alır. Tandirbaşı yarım daire şeklinde bir alt yapı üzerinde beş kenarlı bir iç girintinin yuvarlak basık bir kemerle cephendirilmesi ile oluşan mimari bir form gösterir. Tandirbaşı kemeri iki yanda "çekirge taşı" adı verilen ayaklar üzerine oturur. Kemerin üzeri hafif dışa taşkın bir silme şeklinde tamamlanmıştır. Ocak taşı (kaşı) denilen bu silmeli bölüm üzerine bakır sini, tepsi gibi mutfak eşyaları konulur. Genellikle tandirbaşı kemeri ve kaşı taş malzemedir. Yanı sıra ahşaptan yapılan örnekleri de bulunmaktadır.¹⁵

Zırnıklı Vehbi Bey Evi(1739),¹⁶ Ahıskalıların Evi (1765)¹⁷ (yıkıldı), Hanağası Evi (19.yüzyıl başı)¹⁸ (Şekil 4), Muhsin Efe Evi(1870)¹⁹, Abdülhamit Bey Konağı (1887)²⁰, Mısırlı Mehmet Efendi Evi (19.yüzyıl sonu)²¹ (kısmen ayakta), Somunoğlu Evi (1876)²², Hamza Polat Evi (19.yüzyıl sonu)²³, Mustafa Torun Evi (19.yüzyıl sonu)²⁴, Sultan Melik Mah. Toprak Tabya Sok. No:19 (19.yüzyıl sonu), Fikri Evin Evi (19.yüzyıl sonu)²⁵, Abdülgafur Gülen Evi (19.yüzyıl sonu)²⁶, Yeni Kapı Cad. No:52 (19.yüzyıl sonu), Sultan Melik Mah.Toprak Tabya Sok. No:51 (19.yüzyıl sonu), Mehdi Efendi Mah. Sıvırcak Sok. No:1(19.yüzyıl sonu) (yıkıldı), tandirevlerinde tandirbaşları taştan olup benzer düzenlemeler göstermektedir.

Kadıhfazızoğulları Evi (1786)²⁷ tandirbaşı cephesinde selvi motifleri ve silmelerde basit geometrik şekiller, Faik Albayrak Evi (19.yüzyıl sonu)²⁸ (yıkıldı) tandirbaşında yüzeysel nişler şeklinde bir bezeme, Hacı Kazım Bey Evi (19.yüzyıl ortaları)²⁹, tandirbaşı cephesinde ise sadece ortada sekiz parçaya bölünen hasit bir rozet motif az sayıdaki bezemeli örneklerdir.³⁰

11 Akın, 1991, s. 325; Akın, 1996, s.254

12 Akın, 1996,s.253

13 Akın, 1991, s.328-329

14 Anton Bammer, "Çadır İle Anadolu Ev İlişkileri" Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut Ve Yerleşme, Habitat If, İstanbul, 1996, s.237; Selçuk Mülayım, "Kubbe" Mad. TDV. İslam Ansiklopedisi, C.26, Ankara, 2002, s. 301; Nebi Boukourt, "Çadır" Mad. TDV. İslam Ansiklopedisi, C. 8, İstanbul, 1993, s.160-162; Mircea Eliade (Çev. Birkan), Şamanizm, Ankara,1999, s.291-298; Yaşar Çoruhlu, Türk Mitolojisinin Ana Hatları, İstanbul, 2000, s.89-97; Jean-Paul Roux (Çev. Kazancıgil), Türklerin ve Moğolların Eski Dini, Ankara, 1998, s.113-115

15 Karabekir, 1984, s.6; Karpuz, 1986, s.49-53; Karpuz, 1989, s.20-21; Karpuz, 1993, s.46-47; Uzun, 1996, s.120; Emme Karpuz, "Anadolu Türk Mimarisinde Mekan Olarak Mutfak Ve Osmanlı Dönemi Örnekleri", Osmanlı, C.10, Ankara, 1999, s.462

16 Mirza Mehmet Mah. Seyyid Efendi Sok

17 Narnanlı Mah. Cami Sok.

18 Sultan Melik Mah. Toprak Tabya Sok.

19 Sultan Melik Mah. Çeşme Sok.

20 Narnanlı Mah. Dere Sok.

21 Tebriz Kapı Cad.

22 Camii Kebir Mah.

23 Yeğenağa Mah. Gülahmet Cad.

24 Kâse Ömer Mah. Cami Sok.

25 Mehdi Efendi Mah. Cami Sok.

26 Mirza Mehmet Mah. No 5

27 Lala Paşa Mah. Şadırlı Sok.(Köşklü, 2005b, 129'da Kadıhfazızoğulları Evi sokak ve isim kanışıklığı nedeniyle günümüze ulaşmayan ev olarak belirtilmesine rağmen, bu çalışmada evin ayakta olduğu ve onarılmaya başlandığı tespit edilmiştir.

28 Yeğenağa Mah.Cami Sok.

29 Ali Paşa Mah. Gazino Sok

30 Karpuz, 1993, s.47

Tandırbaşı kemeri ve ocak kaşı ahşap olan Avni Beyin Evi (19. yüzyıl ortaları)³¹, Hancıgazlı Hafız Efendi Evi (19.yüzyıl) (yıkıldı)³², Hacı Rifat Meral Evi (19.yüzyıl)³³, B.Ceylan Evi (19.yüzyıl) (Şekil 5)³⁴, Çöğenderli Evi (19.yüzyıl sonları) (yıkıldı)³⁵, Yüzbaşı A. Fahri Evi (1902)³⁶, Nusret Gedik Evi (1913)³⁷ uygulamanın örneklerinden sadece bazılarıdır. Hancıgazlı Hafız Efendi Evinde tandırbaşı kemeri üzerinde iki yanda yer alan Mühr-ü Süleyman motifi dikkat çekicidir.

Tandırbaşı tandirevi zemininden 30-40 cm. kadar yükseltilmiştir. Tandırbaşı zeminine tandırlar gömülmüştür. İki katlı ve konak tipi evlerin tandırbaşlarında genellikle üç boy (büyük, orta, küçük) , tek katlı evlerde iki veya tek tandır görülmektedir.³⁸ Somunoğlu Evi (Şekil 6), Hanağası Evi, Muhsin Efe Evi, tandırbaşında üç tandıra yer verilirken, Hamza Polat Evi, Abdülgafur Gülen Evi, Hacı Kazım Bey Evi, Ali Bayram Evi(1890)³⁹ tandırbaşında büyük ve küçük olmak üzere iki tandır yerleştirilmiştir. Eski Türklerde kutsal sayılan ocak⁴⁰ Erzurum evlerinde tandırbaşının kutsallığı ile özdeşleşmiştir. Zengin bir yemek kültürü olan Erzurum'da tandırda pişen yemeklerin lezzeti ve tandırbaşında yapılan sohbetler özlemle hala anılmaktadır. Tandırbaşı tandırların küive deliklerinden (hava deliği) hava alabilmesi için zeminden yükseltilmiştir. Tandırların bulunduğu zemin kân ağacı ile çevrilmiştir.

Tandırbaşının iç kısmı belirli bir yüksekliğe kadar taşla kaplanmış köşe yüzlerinde sivri veya kaş kemerli küçük nişlere yer verilmiştir. Yemek pişirirken her an lazım olabilecek küçük eşyaların ve ihtiyaç duyulan malzemelerin konulduğu bu küçük nişler genellikle üç tanedir. Somunoğlu Evi, Muhsin Efe Evi, Hamza Polat Evi, Fikri Evin Evleri tandırbaşlarında görülen üç niş örneklerden sadece bir kaçıdır. Hacı Kazım Bey Evi tandırbaşında diğer Erzurum evlerinden farklı olarak bir kapı ile arka kısımdaki küçük gusülhaneye geçilmektedir. Ahşap tavan süslemesi ile dikkat çeken gusülhanenin burada yer alması tandırın ısı ve suyun ısıtılmasında sağlanan bir kolaylıkla düşünülmüş bir çözüm olmalıdır.

Erzurum evlerinde tandırbaşının üzeri yukarıya doğru daralan bir sistemle baca şeklindedir. Bacanın iç yüzüne domuzluk denir. Dam seviyesinde demir bir ızgara

ve ızgaranın üzerinde aşağıdan açılıp kapanabilen bir kepenk vardır. Kepenk tandır yandığı zaman açılıp dumanın dışarı atılmasını, yanmadığı zaman kapatılarak sıcaklığın korunmasını sağlar.

4.2. Ocak: Tandırbaşının yanında genellikle tandırbaşı kemeri ile aynı özelliği yansıtan duvara bitişik küçük ocaklardır.⁴¹ Ocak tandirevinde acele yapılan işler için kullanılıyordu. İçerisinde tencere veya benzeri kapları koymak için taş kaidesi vardır. Mısırlı Mehmet Efendi Evi, Abdülhamit Bey Konağı, Somunoğlu Evi, Hanağası Evi (Şekil 4), Hacı Kazım Bey Evi, Mehdi Efendi Mah. Sivircik Sok. No: 1'deki Ev (yıkıldı), Faik Albayrak Evi (yıkıldı), tandirevinde tandırbaşı ocak kaşı ile benzer şekilde yapılmış küçük ocaklar gününüze ulaşan örneklerden bazılarıdır. Tandirevi küçük ocakları genellikle bezemesizdir. Fakat Kadıhafızoğulları Evinde ocağın üzerinde basit geometrik silmeler ve iki yanda yer alan küçük kitabelikler uygulamanın az sayıdaki bezemeli örneklerdendir. Muhsin Efe Evi, Mustafa Torun Evi, Hamza Polat Evi, Fikri Evin Evi, Abdülgafur Gülen Evi gibi daha birçok eski Erzurum evinin tandirevinde küçük ocağa yer verilmediği, ocağın yerine tandırbaşında küçük tandırların kullanıldığı anlaşılmaktadır.

4.3. Kurun: Tandirevi giriş kapısının sağ veya sol tarafında duvara yerleştirilen içi oyularak derinleştirilen dikdörtgen formlu su deposudur. Önceleri maballe çeşmelerinden evlere cangıllarla (su kapları) su taşıyan sakalar genellikle tandirevine girmeden akıntı yerinden kuruna su boşaltırlardı. Kurunun üzerinde sade veya bezemeli ahşap kapak vardır. Kurunun ön kısmında burma bulunmaktadır.⁴²

Geleneksel Erzurum evlerinde değişik tiplerde kurunlar tespit edilmiştir. Evi yaptıran kişinin ekonomik gücü, sosyal hayatı ve bölgesel özellikler değişik tiplerin ortaya çıkmasında ve ön yüz süslemelerinde etkili olmuştur. Bunlar:

1) Sade Kurunlar: Duvar diplerine yerleştirilen cepheleri bezemesiz veya basit bezemeleri olan kurunlardır. Bu tip kurunlar daha çok küçük evlerde görülmektedir.⁴³ Sultan Melik Mah. Toprak Tabya Sok. No:19, Abdülgafur Gülen Evi, Hacı Rifat Meral Evi, tandirevlerindeki kurunlar bu tipin sadece üç örneğini oluşturmaktadır.

31 Emürseyh Mah. Gülbey Sok.

32 Sultan Melik Mah. Rabiana Sok.

33 Sultan Melik Mah. Rabiana Sok.

34 Kırmacı Mah. No:59

35 Mehdi Efendi Mah. Sivircik Sok.

36 Aşağı Yoncak Mah. Kadioğlu Sok.

37 Yeğenağa Mah. Karanlık Kümbet Sok

38 Mürsel Köşe. "Tandır", Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, Yıl.16, C.9, 1965, s. 3715-3716; Zeki Başar, "Halkımızın Yaşamında Tandır", Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı 1975, Ankara, 1976, s. 29-32; Karpuz, 1993, s.47

39 Mirza Mehmet Mah. Musa Bey Sok.

40 Abdülkadir İnan, Tarih ve Bugün Şamanizm, Ankara 1986, s.66-71; Bahaettin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, C 4, Ankara, 1991, s 73-78; Bahaettin Ögel, Türk Mitolojisi, C. 2, Ankara, 1995, s 495-532; Yaşar Kalaşat, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara, 1995, s 61-64; Cemalettin Çopuroğlu, "İnsan Çevre Kültür Etkileşimi Çerçevesinde Barınma Kültürü" Milli Folklor, S 57, Ankara, 2003, s.53-57

41 Karpuz, 1986, s.50; Karpuz, 1993, s.48

42 Karpuz, 1989, s.22; Karpuz, 1993, s 48-49

43 Karpuz, 1993, s.49

2)Kemerli Kurunlar: Sivri kemerle cephendirilmiş, önlerinde sulukları bulunan kurunlardır.

a)Basit Bezemeli Kemerli Kurunlar: Cephelerinde basit geometrik şekiller veya stilize bitkisel motifler bulunmaktadır.⁴⁴ Kemal Alkur Evi (19. yüzyıl sonları)⁴⁵ (Şekil 7), Müceldili Evi (1901)⁴⁶, Sultan Melik Mah. Toprak Tabya Sok. No:51 tandirevindeki kurunlar bu tipin örneklerindedir. Bu grubun alt tipi olarak nitelendirebileceğimiz bir uygulamada kurunun üzerinin ahşaptan bezemesel kemerli bir alınlıkla dörtgen çerçeveye tamamlanmıştır. Muhsin Efe Evi (Şekil 8) kurunu ve özellikle Somunoğlu Evi kurununun da ahşaptan bitkisel bezeme ile oluşturulan iki bölümlü alınlık göz alıcıdır.

b) Çeşme Şeklinde Bezemeli Kemerli Kurunlar: Özellikle zenginlerin oturduğu konak tipi büyük evlerde sokak çeşmelerini anımsatan kemerli cepheleri son derece bezemeli kurunlardır. Bu tip kurunların cepheleri üzerindeki süslemeler stilize çiçek, yaprak ve ağaç motifleri, vazodan çıkan çiçek motifleri, rozetler, ibrik motifleri, atlı süvariler, gibi değişik kompozisyonlarla zengin bir çeşitlilik göstermektedir.⁴⁷ Bu tip kurunların en güzel örnekleri arasında Zırmıklı Vehbi Beyin Evi, Reşit Keki Evi (19. yüzyıl sonu)⁴⁸, Abdülhamit Bey Konağı, Kadıhafızoğulları Evi, Baydar Evi (19. yüzyıl sonu)⁴⁹(yıkıldı), B. Ceylan Evi (Şekil 9), Fikri Evin Evi (Şekil 10), Hamza Polat Evi ve Hacı Kazım Bey Evi sayılabilir.

4.4.Terekler: Tandirevinin önemli unsurlarından olan terekler yan duvarlarda ahşaptan yapılmıştır. İki veya üç bölüm halinde düzenlenen tereklerde her bölüm, genellikle beş sıra raftan oluşur. Dört ve altı sıra raftan oluşan tereklerde vardır. Tereklerin alt ve üst kısımları büyük mutfak eşyalarını koymak için yüksek tutulmuştur. Tereklerin üst gözlerinin kenarları oyma tekniğinde bitki motifleri ve daha az örnekte geometrik bezemelidir. Tereklerde uzun şeritler halinde giden bitki, stilize çiçek, yaprak ve dal motifleri ile oluşturulan bezeme gösterir. Zengin evlerinde bezemeleri ve bölümleri ile çeşitlilik gösteren terekler orta halli ve fakir evlerinde sade ve az bölümlüdür.⁵⁰ Somunoğlu Evi (Şekil 11), Hanağası Evi, Hacı Kazım Bey Evi, Baydar Evi (yıkıldı), kenarları kıvrımlı beş, Sultan Melik Mah. Toprak Tabya Sok. No:19, Avni Beyin Evi dört, B. Ceylan Evi tandirevinde altı sıra olan tereklerin açıklık şeklindeki üst bölümlerinin kenarları oyma süzile bitkisel bezemelidir. Tereklerin alt kısımları da S kıvrımlı geniş gözler şeklindedir. Hacı Rifat Merald Evi ve Muhsin Efe Evlerinde beş, Fikri Evin tandirevinde dört, Abdülhamit Bey Konağı tandirevinde ise üç sıra olan tereklerin alt kısımları S kıvrımlı, geniş açıklıklı, üst kenarları bezemesiz olan çeşitlemenin örneklerindedir (Şekil 12). Mustafa Torun Evi, Hamza Polat Evi, Abdulgafur Gülen Evleri tandirevinde olduğu gibi sade bezemesiz

tereklerde görülebilmektedir. Tereklerin tandirevindeki görünüşü ve düzenlemesi son derece önemlidir. Tereklerin biçimlenmesinde bakır kapların çeşitliliği ve boyutları da etkilidir.⁵¹ İki katlı ve konak tipi evlerde bakır kaplar bir düzen içerisinde dizilir, kapların çokluğu, çeşitliliği ve temizliği özellikle ev sahibinin maddi göstergesi ve evin hanımının da bu konudaki mahareti olarak kabul edilirdi.

4.5. Seki: Tandirevinde çeşitli işlerin yapıldığı oturlan, yatılan bölümdür. Ahşaptan sekiler tandirevinin bir kenarına yerleştirilmiştir. Tandirevinde genellikle iki türlü seki bulunur.

a) Yükseltilmiş Sekiler: Daha çok zengin ve konak tipi evlerin tandirevinde bulunan merdivenle çıkılan yerden yükseltilmiş sekilerdir. Etrafı ahşap korkuluklarla çevrili sekilerin alt kısımları ambar-kiler şeklindedir. Bu tipin en güzel örneği Ahıskalıların Evinde (yıkıldı) bezemeli ahşap korkuluğu ve ayak başlıkları ile dikkat çeken sekidir. İki katlı korkulukları ile kapalı bir oda görüntüsü sergileyen sekinin alt kısmı kiler-ambar olarak düzenlenmiştir. Ali Bayram Evinde oda haline getirilen ve iki pencere ile aydınlatılan sekinin altı yine kiler olarak kullanılmaktadır. Kadıhafızoğulları Evinde kahve ocağı ve ahşap dolaplarla zenginleştirilen seki bu tipin günümüze ulaşan az sayıda örneğindedir. Sultan Melik Mah. Toprak Tabya Sok. No:19'da ki evde ise yüksek fakat bezemesiz ahşap korkulukları bulunan seki uygulamanın çeşitlemelerindedir.

b) Yer Sekileri: Tandirevinin bir köşesinde zeminden 30-40 cm. yüksekte olan sekilerdir. Ahşap korkuluklarla çevrilen sekilerin zaman zaman alt kısımları taştan olan örnekleri de görülebilmektedir. Somunoğlu Evi ve Hanağası Evi tandirevinde sekiler taştan yapılmış etrafı ahşap parmaklıklarla çevrilmiş yer sekilerine iki örnektir (Şekil 13). Hacı Kazım Bey Evi tandirevinde ise ahşap sekimin sade bir örneği görülmektedir.

4.6. Kiler-Ambar: Geleneksel Erzurum evlerinde çeşitli kışık yiyeceklerin saklandığı kiler-ambar;

a) Tandirevine bitişik ayrı bir mekan olarak tasarlanmıştır. Genellikle büyük konak tipi evlerde tandirevinden bir kapı ile ulaşılan kiler-ambarda çeşitli boyutlarda ahşap dolaplar, un ambarları bulunmaktadır. Kadıhafızoğulları Evi, Semih Beyin Evi, Hamza Polat Evi, Somunoğlu Evi, Sultan Melik Mah. Toprak Tabya Sok. No:19 da bulunan ev, Kohazagilin Evi (yıkıldı), Alemdarları I. Evi (yıkıldı) tipin örneklerindedir.

44 Karpuz, 1993, s.49

45 Sultan Melik Mah. Toprane Sok.

46 Lala Paşa Mah. Cami Sok.

47 Karpuz, 1993, s.49

48 Emirşeyh Mah. Tebrizkapı Cad.

49 Mehdi Elendi Mah. Sivircik Sok

50 Karpuz, 1993, s.48

51 Zerrin Köşklü, "Geçmişten Günümüze Erzurum'da Bakırcılık ve Bakır Kaplar" Sanat. Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, S.8, Erzurum, 2005c, s. 107-120

b) Tandirevi odalarına çıkılan merdivenlerin alt kısmı kiler-ambar şeklinde düzenlenmiştir. Hacı Kazım Bey Evi, Muhsin Efe Evi, Mustafa Torun Evi (Şekil 14), Fikri Evin Evi gibi birçok evde bu tipin uygulamaları görülmektedir.

c) Tandirevinin bir kenarında veya sekinin üzerinde ahşaptan büyük bir dolap ya da un ambarı şeklindedir. Hanağası Evinde kiler-ambar, sekinin üzerinde kapaklı bir dolap görünümündedir.

4.7. Tandirevi Odaları (Harem Odaları):

Geleneksel Erzurum evlerinde zemin katta tandirevinin arka cephede, orta kısımda, önde avlunun sağında veya solunda yer alması avlu ve tandirevi ilişkili odaların yönlenişinde etkili olmuştur.

Tandirevine açılan odaların sayıları, boyutları, bezemesi ev sahibinin maddi durumuna, evün planına göre değişiklik göstermektedir. Zemin katta bir veya iki oda daha çok tandirevi ile birlikte haremlik fonksiyonu kazanmaktadır. Hanağası Evi, Avni Beyin

Evi, Kemal Alkur Evi, Rıza Avcı Evi(1901)⁵², Mustafa Torun Evi, İbrahim Yerdelen Evi (1842)⁵³, Faik Albayrak Evi, Yaşar İkizler Evi(1891)⁵⁴ gibi birçok evde tandirevine bir oda, Somunoğlu Evi (Şekil 15), Dursun Akal Evi (1784)⁵⁵, Abdulgafur Gülen Evi tandirevlerine iki oda açılmaktadır. Hacı Kazım Bey Evi, Muhsin Efe Evlerinde tandirevine açılan üç oda bulunmaktadır. Hacı Kazım Bey Evinde on basamakla ulaşılan haremlik odaları yan yana düzenlenmiştir. Muhsin Efe Evinde ise tandirevinin karşılıklı iki merdivenle ulaşılan sağ tarafta bir, oda sol tarafta ise yan yana iki oda bulunmaktadır. Sol tarafta yan yana düzenlenen odalar birinci katla bağlantılıdır. Bugün bu iki odanın girişi tandirevinden kapatılmıştır.

4.8. Kırlangıç Örtü: Erzurum evlerinde tandirevinin karakteristik örtüsüdür. Ahşap ayaklar tarafından taşınan dikdörtgen kesitli kirşlerin köşelere çapraz oturmasıyla sekizgene, ikinci sıra ile kareye, tekrar taşınıp sekizgen şekle getirilen ve bindirmeli bir biçimde yükseltilen bu örtüde en son kare, açık bırakılan ışıklıkla sonuçlanır.⁵⁶ Erzurum'da tandirevlerinin kırlangıç örtüsü genellikle yedi bindirmelidir. Beş ve dokuz bindirmeli örneklerin yanı sıra iki, altı ve on bindirmeli örneklerde rastlanmıştır. Somunoğlu Evi, Hanağası Evi, Hacı Kazım Bey Evi, Abdülhamit Bey Konağı, Reşit Keki Evi (yıkıldı), Ahşaklıların Evi (yıkıldı), Muhsin Efe Evi, Mustafa Torun Evi, Fikri Evin

Evi (Şekil 16), Abdulgafur Gülen Evi, Rıza Avcı Evi tandirevleri yedi bindirmeli, Yaşar İkizler Evi, Hamza Polat Evi, Hacı Rifat Merdal Evi, Avni Bölen Evi (19.yüzyıl ortaları)⁵⁷ (yıkıldı), tandirevleri beş, Kobazagülün Evi (19.yüzyıl ortaları)⁵⁸ (yıkıldı) tandirevi ise dokuz bindirmeli kırlangıç örtünün örneklerindedir. Sultan Melik Mah. Toprak Tabya Sok.No:19'daki ev iki, Niyazi Güngörmez Evi (1895)⁵⁹ (yıkıldı) altı, Seyfullah Ağa Evi (1897)⁶⁰ (yıkıldı) on bindirmeli kırlangıç örtünün çeşitlendirmelerindedir.

5. DEĞERLENDİRME

İnsanlar için tarih boyunca iki önemli ihtiyaç, barınma ve beslenme olmuştur. Barınma ile birlikte diğer bütün ihtiyaçların karşılandığı ev nûmarisi iklim ve malzemeye bağlı olarak tarih öncesinden günümüze sürekli bir gelişim göstermiştir. Pişirme işlemi bu gelişim içerisinde başlangıçta yaşama alanı olan mekanda yapılmış daha sonra ise ayrı bir mekan olarak tasarlanmıştır. Hun ve Göktürk Dönemi ev ve mutfaklarına ait bilgiler sınırlı olmasına rağmen Uygur ve Selçuklu Döneminde aşık,⁶¹ olarak isimlendirilen bu mekan Anadolu'da aşevi, aşocağı, aşdamı, aşhane, tandirevi, yerevi, tandirdamı, tokana, tafana ve matbah gibi değişik isimlerle anılmıştır.⁶²

Anadolu evinde genişliği ile dikkat çeken mutfak önemli bir mekandır. Bazı bölgelerde evin planını etkileyecek şekilde konumlandırılan mutfak bazen de evin avlusunun bir köşesindedir. Çok amaçlı kullanılan mutfaklar tandir, ocak, terek gibi unsurlarla daha da zenginleştirilmiştir. Anadolu'daki geleneksel Türk evleri incelendiğinde hemen hepsinin kendine özgü mutfak anlayışları olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda geleneksel Erzurum evlerini diğer bölge evlerinden ayıran evin plan ve mekan dağılımını etkileyen unsur tandirevidir. Kendi içerisinde başlı başına bir kültür olan tandirevi Erzurum evlerini özelleştirerek Anadolu'nun en zengin mutfak mimarisinin oluşmasına sebep olmuştur. Anadolu'daki geleneksel evler içerisinde tandirevi ya da değişik isimlerle anılan mutfaklar Doğu Anadolu evlerinde bölgesel faktörler, malzeme, iklim özellikleri ve ekonomik koşullar ile Erzurum tandirevine benzer çok amaçlı bir kullanım gösterirler. Bölgenin kent ve kırsal konut nûmarisinde gözlenen çeşitliliğe rağmen Kars, Ağrı, Iğdır, Erzurum, Bayburt, Sivas, Malatya, Elazığ, Muş, Bitlis ve Van evlerinde mutfak evin içinde veya evin dışında avluda, içerisinde tandirleri ile Erzurum tandirevinin fonksiyonel özelliğini yansıtır.⁶³

52 Yeğenâ Mah. Gülâhmet Cad.

53 Aşağı Yoncalık Mah. Abuş Efendi Sok.

54 Emirşeyh Mah. Kümhet Sok.

55 Yeğenâ Mah. Cami Sok.

56 Karpuz,1986, s. 52-53; Karpuz,1989, s.22-23; Karpuz,1993, s.49; Haşım Karpuz,"Erzurum Ve Konya Evlerinde Ahşap Malzeme Kullanımı" Ahşap Kültürü Anadolu'nun Ahşap Evleri, Ankara 2001, 119; Akan, 1991, s.323-327; Akan, 1996, s.254-255

57 Emirşeyh Mah. Kümhet Sok.

58 Mehdi Efendi Mah. Samet Sok.

59 Lalapaşa Mah. Karhoğlu Çıkmaşı

60 Emin Kurba Mah. Tamerhane Sok.

61 Mehmet Altay Köymen, "Alp Arslan Zamani Türk Evi" Selçuklu Araştırmaları Dergisi, III, (Malazgirt Zaferi Özet Sayısı) Ankara, 1971, s.2-3

62 Karpuz,1993, s.2-3; Karpuz,1999, s.457-458

Doğu Anadolu Bölgesinin dışında İç Anadolu'da Kayseri, Nevşehir ve Sivas çevresinde Erzurum evlerindeki tandirevi kültürünü hatırlatan benzer özellikler görülmektedir. Geleneksel Kayseri evinde tokana denilen küçük mutfak kış odası işlevinde oturlan, sohbet edilen yemek pişirilen ve yenilen evin ana mekanlarından biridir. Tokanalarn fonksiyonel özelliği Erzurum evlerinde tandirevinin aynı amaçlı kullanımı ile örtüşmektedir.⁶⁴ Nevşehir evlerinde ise tafana denilen küçük mutfak tandirevi ile fonksiyonel açıdan benzerlik gösteren bir diğer mekandır.⁶⁵

Sivas evlerinde bulunan mutfak halk tabitiyle tandirlik veya evyüzü ocağı (tandır), terekleri ve özellikle kırlangıç kubbe sistemiyle Erzurum evlerinin tandirevi görünüşünü hatırlatmaktadır.⁶⁶

Anadolu'daki geleneksel evler incelendiğinde tandirevi mimarisinin birebir benzer örneği yoktur. Yalnız Bayburt evlerinde yerevi olarak bilinen tandirevi, tandırbaşı, kurun, rerek-tecir, tekir-ambar ve kurman-kırlangıç örtüsü ile en yakın örnektir.⁶⁷ Gerçi Erzurum evlerinde tandirevini oluşturan en önemli unsurlardan tandırbaşı, yere gömülü tandir, terek ve kırlangıç örtü uygulaması özellikle diğer Doğu Anadolu mutfaklarında da tek tek görülebilen ortak unsurlardır. Tandirevinin Orta Asya ve Anadolu bağlantısı ve bu bağlantının tandırbaşı, tandir ve kırlangıç kubbe üzerinde yoğunlaşması mekânın tasarımında iklim şartları, ekonomik ve bölgesel koşullar, gelenek ve inanışların son derece etkili olduğunu göstermektedir.

Erzurum evlerinde anıtsallaşan tandirevi zengin bir

mutfak kültürünün de doğmasına sebep olmuştur. Lezzetine doyum olmayan yemek çeşitleri ve tatlılar geçmişten günümüze Erzurum mutfağının tatlarıdır.

6. SONUÇ

Anadolu ev tipinin tandirevi gibi özel bir tasarımla belirlendiği eski Erzurum evleri hızlı ve düzensiz yapılanma, değişen koşullar, ekonomik sebepler ve ilgisizlik karşısında yok olmakla yüz yüzedir. Evlerle birlikte tandirevleri de yok olan örnekler arasında Kobazagilin Evi, Avni Bölen Evi, Narmanlıoğlu Evi (1857)⁶⁸, Solakzade Müftü Evi (19. yüzyıl sonları)⁶⁹, S. Narmanlı Evi (19. yüzyıl sonları)⁷⁰, Alemdarların 1. Evi (1887)⁷¹, Seyfullah Ağa Evi, Alemdarların 2. Evi (1899)⁷², Faik Albayrak Evi (19. yüzyıl sonu) (Şekil 17), Reşit Keki Evi (19. yüzyıl sonu), Mısırlı Mehmet Efendi Evi (19. yüzyıl sonu) (kısmen ayakta), Salih Efendi Evi (19. yüzyıl sonu)⁷³, Korukcular Evi (1902)⁷⁴, Yüzbaşı A. Fahri Evi, Hanbeyoğlu Evi (1908)⁷⁵, Saip Efendi Evi (1925)⁷⁶, Ahıskalıların Evi (Şekil 18), Modoğlu Evi (19. yüzyıl ortası)⁷⁷, Çöğenderli Evi (Şekil 19), Hacı Ömer Ağa Evi (19. yüzyıl)⁷⁸, Mehmet Damgacı Evi (20. yüzyıl)⁷⁹, Baydar Evi, Hancıoğlu Hafız Efendi Evi, Mehdi Efendi Mah. Sıvırcık Sok. No:1 (Şekil 20-21), gibi daha bir çok eski Erzurum evi sayılabilir.

Yıkılan adeta yok edilen Erzurum evlerinden ayakta kalmayı başaranlar ise bugün sayıca çok azdır. Zırnıklı Vehbi Beyin Evi, Refik Dinler Evi, Avni Beyin Evi (19. yüzyıl ortaları) (Şekil 22), Abdülhamit Bey Konağı (Şekil 16), Ali Bayram Evi, Yaşar İkizler Evi (1891), Rıza Avcı Evi (1901) (Şekil 17).

63 Sabahattin Türkoğlu, "Van'da Tandır Acaeleri" Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, 1969, s.5491-5492; Mustafa Tınan, "Kajuzman'da Ev Bölümleri" Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, C. 13, S. 254, 1970, s.5732; Eckhart Peters, "Altınova'daki Kırpık Evler" Keban Projesi 1970 Çalışmaları, Ankara, 1972, s. 163-182, köşüklü, 2005a, s.159; O. Özbek, "Malatya Evleri" Türk Etnografya Dergisi, S. XVIII, Ankara, 1988, s.132-133; Berrin Alper, "Femalye Evleri" Her Yönüyle Kemaşve (Eğim), İstanbul, 1996, s.135-228; Yüksel-Sayan, Şehârettin Öztürk, Bitlis Evleri, Ankara, 2001, s.31; Anonim, Cumhuriyetin 75. Yılında Van, Ankara (Tarihiziz) s.103-104;

64 Vacit İmamoglu, Geleneksel Kayseri Evleri, Ankara, 1992, s.49-51; Yüksel Birici, "Geleneksel Kayseri Yapılarında Isıtma Ve Havalandırma" VI. Ortaçağ Ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları Ve Sanat Tarihi Sempozyumu Bildiriler, Kayseri, 2002, s.207

65 Mehmet Ali Esmet, Avanos'un Eski Türk Evleri, Ankara, 1992, s.22; Hüseyin Sevinçlik, "Urgüp Ve Çevresi Konut Anlayışının Fonksiyonel Açısından Değerlendirilmesi" V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Madeli Kültür Sektörün Bildiriler Ankara, 1997, s.356-366

66 Müjgan Uçer, "Sivas'ın Eski Evleri" Lale, S. 7, İstanbul, 1990, s.24-25; Nurhan Bilget, Sivas Evleri, Ankara, 1993, s.47-48

67 Hatice Uçer, Bayburt ve Bayburt Evlerinin Mimarlık Tanımındaki Yeri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış) Doktora Tezi, Erzurum, 1998, s.114-120; Hatice Uçer, "Geleneksel Bayburt Evlerinin Plan Tipolojisi ve Mekânların Örgülenme Biçimleri" Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.5, S.35, 2005, s.139-148; Ozan Sağdıç, Bayburt İzlenimler, Ankara, 1998, s.88-100

68 Alipaşa Mah. Cami Sok.

69 Aşağı Yoncalık Mah. Şeref Efendi Cad.

70 Narmanlı Mah. Cami Çıkmaza

71 Mehdi Efendi Mah. Sıvırcık Sok.

72 Aşağı Yoncalık Mah. Şeref Efendi Cad.

73 Yemişçi Mah. Gülşahmet Cad.

74 Yemişçi Mah. Karanlık Kümbet Sok.

75 Emürseyb Mah. Narmanlı Camii Sok.

76 Şeyhler Mah. Şerefefendi Cad.

77 Aşağı Mumcu Mah. Moralı Sok.

78 Ali Paşa Mah. Cami Sok.

79 Gülhışı Cad. Bahoz Sok.

Nusret Gedik Evi, Vecihi Topçuoğlu Evi (20.yüzyıl)⁸⁰, Sultan Melik Mah. Toprak Tabya Sok.No:51, Halis Baransel Evi (20.yüzyıl)⁸¹ gibi eski Erzurum evlerinin güzel örnekleri içine girilemeyecek durumda kaderlerine terk edilmiştir.

Kadıhazfioğulları Evi, Dursun Akal (Kitapçılar) Evi, Semih Beyin Evi (18.yüzyıl sonu)⁸², Hanağası Evi, Somunoğlu Evi, İ. Yerdelen Evi, Hacı Kazım Bey Evi, Kemal Alkur Evi, B. Ceylan Evi, İ. Hakkıoğulları Evi (19. yüzyıl sonu)⁸³, Müceldili Evi, Muhsin Efe Evi, Mustafa Torun Evi, Fikri Evin Evi, Kullebilerin Evi (1909)⁸⁴, Fızyo Babanın Evi (1903)⁸⁵ eski Erzurum evlerinin tandirevleri de günümüzde en iyi durumda olan temsilcilerindedir. İç Kale çevresi, Mirzamehmet, Sultan Melik, Emirşeyb, Gülahmet, Mehdi Efendi, Ayazpaşa, Cedit, Narmanlı, Aşağı Yoncalık, Şeyhler ve Aşağı Mumcu Mahallelerinde tarihi sokak dokusunda pek çok eski ev bulunmaktadır. Bu evler ya tamamen terk edilmiş ya da aileler arasında bölünerek içyapıları değiştirilmiştir. İlgisizliğe karşı artık dayanma gücü kalmamış geleneksel evlerin örnekleri, Anadolu Türk ev tipinin Erzurum'daki son görüntüsünü yansıtmaktadır.

Eski Erzurum evlerinin bu genel görüntüsü zengin bir geçmişin izlerini taşıyan tandirevi mekanlarında daha da acımasızdır (Şekil 23-24). Tandirevi geçmişteki fonksiyonel özelliğini tamamen kaybetmiş, bugün değişen şartlar ve modern araçlar karşısında kullanılmayan veya farklı amaçlarla kullanılan mekanlara dönüşmüştür.

Atatürk Üniversitesi tarafından önemli bir adım olarak "Geleneksel Erzurum Evlerinin Modern Mimariye Uyarlanması", isimli proje ile 2006 yılında geleneksel bir Erzurum evinin özellikleri yeni bir anlayışla değerlendirilmiştir. Bununla birlikte neredeyse yok olan tarihi kent dokusunda sayıları giderek azalan geleneksel Erzurum evleri ve içerisindeki anıtsal tandirevi, projelendirme ve alan çalışmaları ile yeniden canlandırılmaktadır. Geleneksel evlerin bölgesel eğilimleri ve kullanım amacına yönelik evrensel değişimi yapılmalı ve koruma altına alınmalıdır.

KAYNAKLAR

- Akın, G. (1991).** "Tüteklikli Örtü Geleneği Anadolu Cami Ve Tarikat Yapılarında Tüteklikli Örtü" Vakıflar Dergisi, S. XXII, Ankara, 323-354
- Akın, G.(1996).** "Doğu Ve Güneydoğu Anadolu'nun Geleneksel Mimarlığında İki Tarihsel Ev Tipi: Bindirme Kubbeli Ve Tüteklikli Evler" Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut Ve Yerleşme, Habitat II, İstanbul, 248-256
- Alper, B. (1996).** "Kemaliye Evleri" Her Yönüyle Kemaliye (Eğin), İstanbul, 155-228
- Anonim, Cumhuriyetin 75. Yılında Van, Ankara (Tarihsiz)
- Bammer, A.(1996).** "Çadır İle Anadolu Ev İlişkileri" Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut Ve Yerleşme, Habitat II, İstanbul, 234-247
- Başar, Z. (1976).** "Halkımızın Yaşamında Tandır", Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı 1975, Ankara, 27-40
- Baykara, T.(2002).** "Türklüğün En Eski Zamanları" Türkler, C.1, Ankara, 277-307
- Bilget, N.B. (1993).** Sivas Evleri, Ankara
- Binici, Y. (2002).** "Geleneksel Kayseri Yapılarında Isıtma Ve Havalandırma" VI. Ortaçağ Ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları Ve Sanat Tarihi Sempozyumu Bildiriler, Kayseri, 201-216
- Bozkurt, N.(1993).** "Çadır" Mac. TDV. İslam Ansiklopedisi, C. 8, İstanbul, 158-162
- Cezar, M.(1997).** Anadolu Öncesi Türklerde Şehir Ve Mimarlık, İstanbul
- Çopuroğlu, C. (2003).** "İnsan Çevre Kültür Etkileşimi Çerçevesinde Barınma Kültürü" Milli Folklor, Ş.57, Ankara, 53-57.
- Çoruhlu, Y. (1998).** Erken Devir Türk Sanatının ABC'si, İstanbul
- Çoruhlu, Y. (2000).** Türk Mitolojisinin Ana Hatları, İstanbul
- Çoruhlu, Y. (2002).** "Hun Sanatı" Türkler, C. 4, Ankara, 54-76
- Diyarbakirli, N.(2002).** "Eski Türklerde Kültür Ve Sanat" Türkler, C.3, Ankara, 827-894
- Eliade, M. (Çev. Birkan) (1999).** Şamanizm, Ankara
- Esmer, M.A. (1992).** Avanos'un Eski Türk Evleri, Ankara
- Gündoğdu, H. (1997).** "Genel Özellikleriyle Erzurum Evleri", Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, S.3, Erzurum, 27-37
- Hotan, H. (1946).** "Erzurum'da Sivil Mimari ve Özellikleri", Arkitekt, C.15. 62-64

80 Yeğencağı Mah. Karanlık Kümbet Sok.

81 Narmanlı Mah. Yüzbaşı Sok.

82 Sultan Melik Mah. Toprak Tabya Sok.

83 Cedit Mah. Dere Sok.

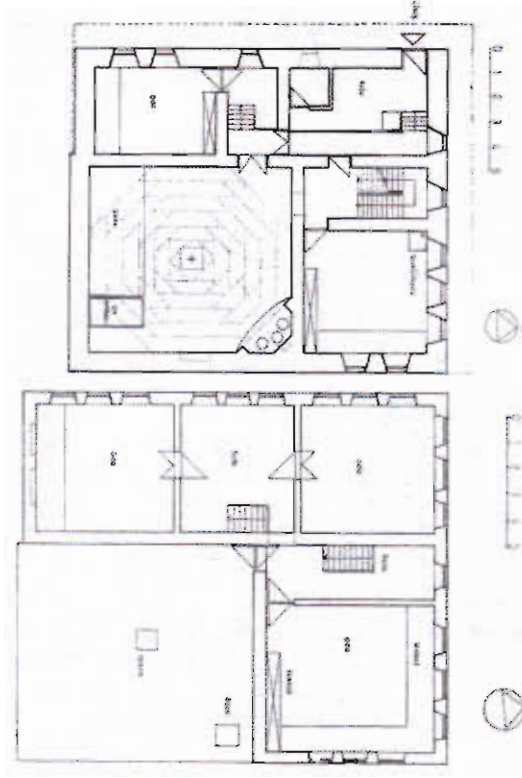
84 Rabia Hatun Mah. Palandöken Cad.

85 Murat Paşa Mah. Yenikapı Cad.

- Hotan, H. (1947).** "Erzurum Evleri", Arkitekt, C.16, 27-30
- İmamoğlu, V. (1992).** Geleneksel Kayseri Evleri, Ankara
- İnan, A. (1986).** Tarihte Ve Bugün Şamanizm, Ankara
- Kalafat, Y. (1995).** Doğu Anadolu'da Eski Türk İnancının İzleri, Ankara
- Karabekir, O. (1984).** "Erzurum Mutfakları" Türkiyemiz, S. 43, İstanbul, 1-6
- Karpuz, E. (1999).** "Anadolu Türk Mimarisinde Mekan Olarak Mutfak Ve Osmanlı Dönemi Örnekleri", Osmanlı, C.10, Ankara, 457-463
- Karpuz, H. (1986).** "Eski Erzurum Evlerinde Tandirevi", Köz Dergisi, S. 6, Erzurum, 49-53
- Karpuz, H. (1989).** Erzurum Evleri, Ankara
- Karpuz, H. (1993).** Türk İslam Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri, Ankara
- Karpuz, H. (2001).** "Erzurum Ve Konya Evlerinde Ahşap Malzeme Kullanımı" Ahşap Kültürü Anadolu'nun Ahşap Evleri, Ankara, 113-128
- Koca, S. (2002).** "Eski Türklerde Sosyal Ve Ekonomik Hayat" Türkler, C.3, Ankara, 15-37.
- Koşay, H.Z – Vary, H. (1964).** Pulur Kazısı, Ankara
- Köse, M. (1965).** "Tandır", Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, Yıl:16, C.9, 3714-3719.
- Köşklü, Z. (2005a).** "Eski Erzurum Mutfağında Tandır: Yapılışı, Kullanımı Ve Doğu Anadolu'daki Yeri Üzerine" Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.5, S.2, 155-177.
- Köşklü, Z. (2005b).** "Eski Erzurum Evlerinde Taş Süsleme" Atatürk Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.5, S.35, Erzurum, 123-138
- Köşklü, Z. (2005c).** "Geçmişten Günümüze Erzurum'da Bakırcılık ve Bakır Kapılar" Sanat, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, S.8, Erzurum, 107-120
- Köymen, M. A. (1971).** "Alp Arslan Zamanı Türk Evi" Selçuklu Araştırmaları Dergisi, III, (Malazgirt Zaferi Özel Sayısı) Ankara, 1-14
- Kukaracı, U. (2001).** Günümüz Erzurum Evinde Geleneksel Unsurların Kullanımına Yönelik Bir Sentez Çalışması, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Erzurum
- Mülayim, S. (2002).** "Kubbe" Mad. TDV. İslam Ansiklopedisi, C.26, Ankara, 300-303
- Ögel, B. (1947).** "Erzurum Evleri" Ülkü Dergisi, C.1, S.12, 32-33
- Ögel, B. (1991).** Türk Kültür Tarihine Giriş, C.4, Ankara
- Ögel, B. (1995).** Türk Mitolojisi, C. 2, Ankara
- Özbek, O. (1988).** "Malatya Evleri" Türk Etnografya Dergisi, S. XVIII, Ankara, 132-133
- Peters, E. (1972).** "Altınova'daki Kerpiç Evler" Keban Projesi 1970 Çalışmaları, Ankara, 163-182
- Roux, J.P. (Kazancıgil) (1998).** Türklerin ve Moğolların Eski Dini, Ankara
- Sağdıç O. (1998),** Bayburt İzlenimler, Ankara
- Sayan, Y.-Öztürk, Ş. (2001).** Bitlis Evleri, Ankara
- Sevindik, H. (1997).** "Ürgüp Ve Çevresi Konut Anlayışının Fonksiyonel Açından Değerlendirilmesi" V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Maddi Kültür Seksiyon Bildiriler, Ankara, 363-370
- Sezen, L. (1993).** Erzurum Şehir Folkloru, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yayınlanmamış) Doktora Tezi, Erzurum
- Turan, M. (1970).** "Kağzman'da Ev Bölümleri" Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, C. 13, S. 254, 5732
- Türkoğlu, S. (1969).** "Van'da Tandır Adetleri" Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, 5491-5492.
- Uçar, H. (1998).** Bayburt ve Bayburt Evlerinin Mimarlık Tarihindeki Yeri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış) Doktora Tezi, Erzurum
- Uçar, H. (2005).** "Geleneksel Bayburt Evlerinin Plan Tipolojisi ve Mekanların Örgülenme Biçimleri" Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.5, S.35, 139-148
- Uzun, S. (1996).** "Erzurum Yöresinde Tandır Yapımı Ve Yöre Meskenlerindeki Tandirevi'nin Coğrafik Yönden İncelenmesi", Akademik Açık 1, Samsun, 113-125
- Üçer, M. (1990).** "Sivas'ın Eski Evleri" Lale, S. 7, İstanbul, 21-25
- Ünal, R. H. (1994).** "Erzurum Mimari- Evler" Mad. TDV. İslam Ansiklopedisi, C.11, İstanbul, 329-330
- Yalçın, M. A. (2002).** "Eski Dönemlerden Anadolu'ya Türk Sosyal Dayanışma Kurumları" Türkler, C.3, Ankara, 107-122

ÇİZİMLER VE RESİMLER:

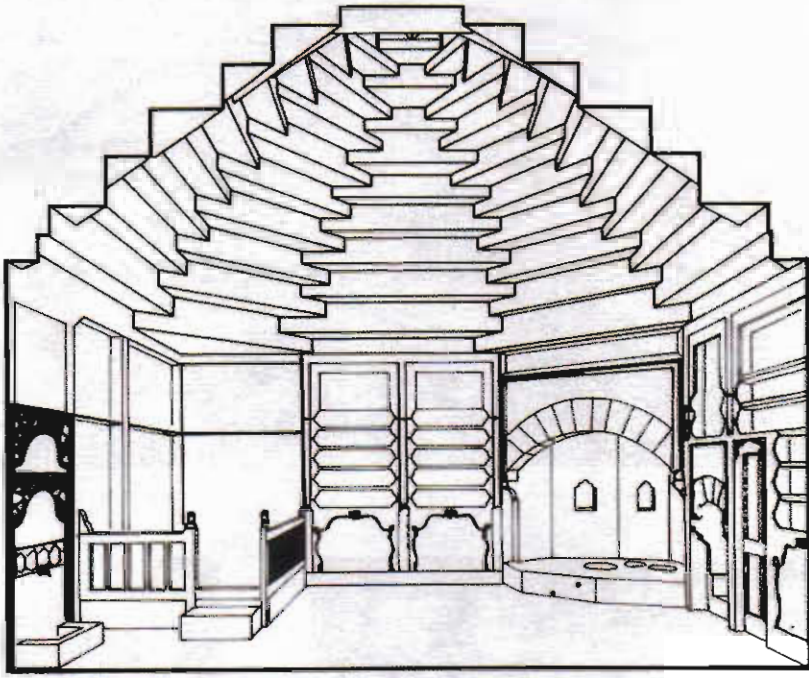

Şekil 1. Erzurum Hanagası Evi (H. Karpuz'dan)

Şekil 2. Erzurum Abdülhamit Bey Konağı Genel Görünüşü

Şekil 3-Erzurum Somunoğlu Evinde Tandirevi (G. Akın'dan)

Şekil 4 Erzurum Hanağası Evinde Tandırbaşı ve Küçük Ocak

Şekil 5: Erzurum B.Ceylan Evinde Tandırbaşı

Şekil 6: Erzurum Somunoğlu Evinde Tandırbaşının İçten Görünüşü

Şekil 7: Erzurum Kemal Akkur Evinde Kurun

Şekil 8: Erzurum Muhsin Efe Evinde Kurun

Şekil 9: Erzurum B.Ceylan Evinde Kurun-Çeşme

Şekil 10: Erzurum Fikri Evin Evinde Kurum

Şekil 11: Erzurum Somunoğlu Evinde Terekler

Şekil 12: Erzurum Abdülbamit Bey Konağı Tandrevinde Terek

Şekil 13: Erzurum Hanaağası Evinde Seki

Şekil 14: Erzurum Mustafa Torun Evinde Kiler-Ambas

Şekil 15: Erzurum Somunoğlu Evinde Tandrevine Açılan Oda

Şekil 16: Erzurum Fikri Evin Evinde Kırılgaç Örtü

Şekil 17: Erzurum Faik Albayrak Evi Tandırbaşı (Yıkıldı)

Şekil 18: Erzurum Abıskahılar Evinde Yıkık Tandır Evi

Şekil 19: Erzurum Çögenderli Evinde Yıkık Tandır Evi

Şekil 20: Erzurum Mebdi Efendi Mab. Sıvırcık Sok. Tandırbaşı (Yıkıldı)

Şekil 21: Erzurum Mebdi Efendi Mab. Sıvırcık Sok. Yıkılmış Bir Ev

Şekil 22: Erzurum Avni Beyin Evinde Tandırbaşı

Şekil 23: Erzurum Palandöken Caddesi Üzerinde Tandırbaşı (Yıkıldı)

Şekil 24: Erzurum Mirza Mehmet Mahallesinde Tandırbaşı (Yıkıldı)